

University of Groningen

De Swifterbantcultuur

Raemaekers, Daniel

Published in:
Swifterbant

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

Publication date:
2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Raemaekers, D. (2016). De Swifterbantcultuur: Een onzichtbare wereld op de kaart gezet. In W. Prummel, J. P. de Roever, & A. F. L. van Holk (editors), *Swifterbant: Pionieren in Flevoland 6500 jaar geleden* (blz. 23-34). [2] Barkhuis Publishing.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

2 De Swifterbancultuur. Een onzichtbare wereld op de kaart gezet

Daan Raemaekers

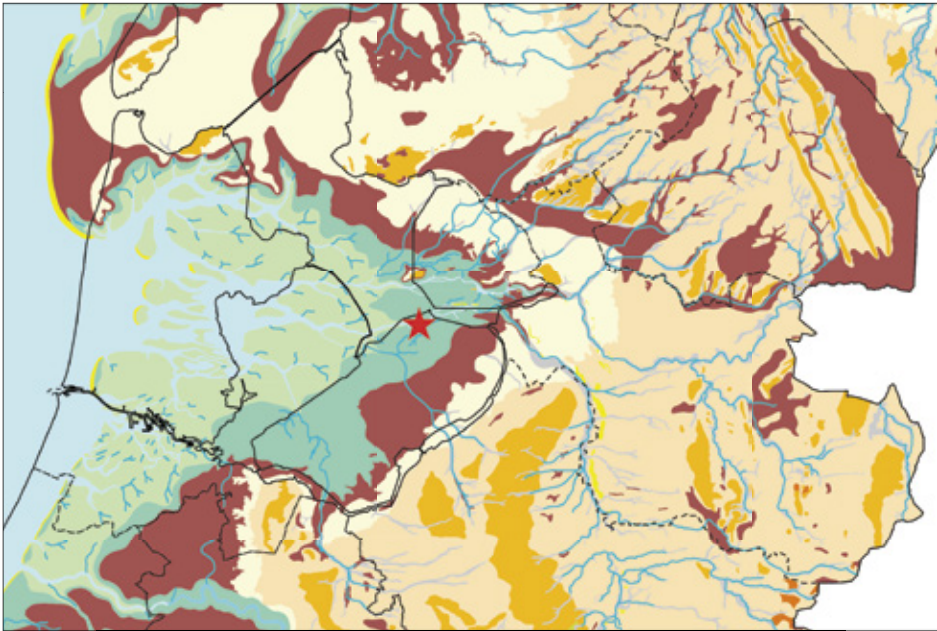
Inleiding

Swifterbant, een polderdorp met wereldfaam.... Dat hadden de pioniers van de polder Oostelijk Flevoland nooit kunnen vermoeden. Al snel na de drooglegging van de polder trokken medewerkers van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders door de pas gegraven sloten om de opbouw van de bodem op te tekenen en zo de agrarische mogelijkheden te bepalen. Bij de kavelsloot tussen G41 en G42, ten zuiden van de Visvijverweg, vonden ze in 1962 stukjes aardewerk in een bodemlaag die herkend werd als een oeverwalafzetting. Blijkbaar waren de polderpioniers niet de eerste bewoners van dit land. Hier lag een meter onder maaiveld, op een niveau van 5,35 à 5,50 m –NAP, een verdrinken landschap van kreken, oeverwallen, moerassen en rivierduinen met een dertiental woonplaatsen van vroegere bewoners. Deze vindplaatsen werden benoemd met de S van Swifterbant en een volgnummer, bijvoorbeeld S2, S3, enz. (**afb. 2.1 en 2.2**).

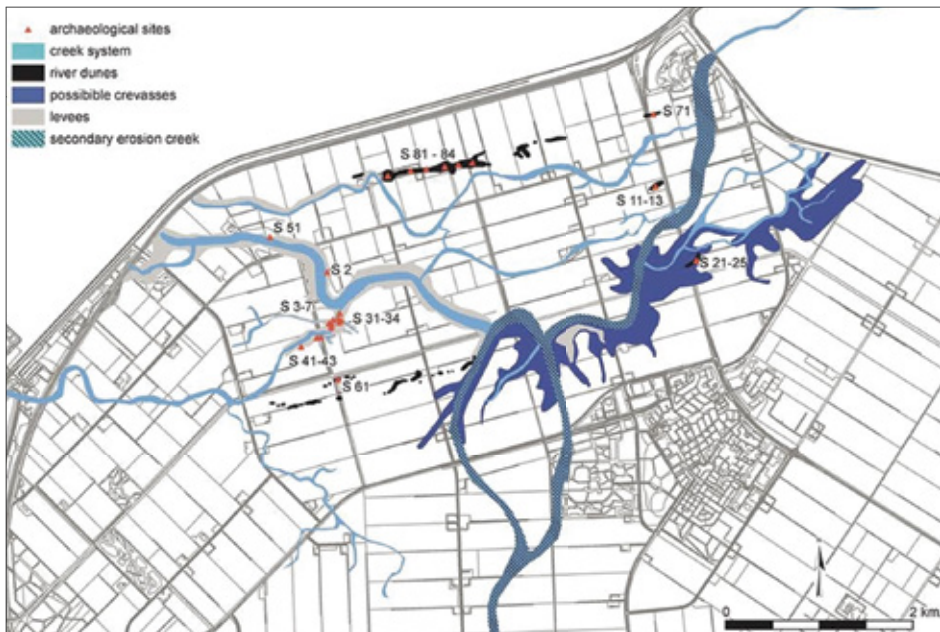
In de jaren 1962-1967 verrichtte de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders onder leiding van G.D. van der Heide opgravingen op de als eerste aangetroffen locatie S2, gelegen op een oeverwal, en op vindplaatsen op een rivierduin in het gebied (S21-24). Langzaam sijpelde het belang van de ontdekking door. Het archeologisch onderzoek vond uiteindelijk universitair onderdak bij het toenmalig Biologisch-Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. J.D. van der Waals en zijn mensen groeven in jaarlijkse campagnes van 1972 tot 1979 op deze en andere vindplaatsen in dit prehistorische gebied.

Meer dan 35 jaar na de eerste vondsten kan het belang van de opgravingen van Swifterbant duidelijk verwoord worden. De vondsten van Swifterbant gaven de naam aan de Swifterbancultuur, een cultuur uit de nieuwe steentijd (het neolithicum). Het betreft een groep archeologische vindplaatsen met gemeenschappelijke kenmerken.

Vindplaatsen van de Swifterbancultuur zijn bekend uit een gebied tussen Hamburg en Antwerpen en dateren uit de periode 5000-3400 v. Chr. Essentieel is dat we op basis van de Swifterbantvondsten een geleidelijk ontstaan kunnen traceren van het boerenleven. De eerste Swifter-

Afb. 2.1 ► Paleogeografische reconstructie van Swifterbant (ster) en omstreken omstreeks 3850 v. Chr. met de huidige kustlijn en provinciegrenzen. Van links naar rechts zijn wadden (lichtgroen), kwelders (donkergroen), veen (bruin) en zand (drie tinten geel) aangegeven. Naar: Vos & De Vries 2013.

Afb. 2.2 ► Het krekengebied met de vindplaatsen van de Swifterbantcultuur. Uit: Devriendt 2014, fig. 2.2.

banTERS waren jager-verzamelaars. Vanaf 4700 v. Chr. zien we dat botten van huisdieren (rund, varken en schaap) in kleine aantallen op de vindplaatsen aangetroffen worden. Vanaf ten minste 4200 v. Chr. deden de SwifterbanTERS ook aan akkerbouw. De jager-verzamelaars werden echter nooit uitsluitend boer: ook in de laatste eeuwen van de Swifterbantcultuur bleven jacht en verzamelen belangrijke activiteiten (**tabel 2.1**).

PERIODE	DATERING		SAMENLEVING
IJzertijd	800 – 0 v. Chr.		Boerennederzettingen
Bronstijd	2100 – 800 v. Chr.		Boerennederzettingen
Nieuwe steentijd (Neolithicum)	5000 – 2000 v. Chr.		Landbouw met nog component jagen-verzamelen
		Laat-Swifterbant 4000 – 3400 v. Chr.	Landbouw met nog component jagen-verzamelen
		Midden-Swifterbant 4600 – 4000 v. Chr.	Landbouw met nog component jagen-verzamelen
Middensteentijd (Mesolithicum)	9000 – 5000 v. Chr.	Vroeg-Swifterbant 5000 – 4600 v. Chr.	Jager-verzamelaars Begin vervaardigen van aardewerk
			Jager-verzamelaars
Oude steentijd (Paleolithicum)	9000 v. Chr. en ouder		Jager-verzamelaars

Tabel 2.1 ► De Swifterbantcultuur in het algemene tijdschema.

De ontstaansgeschiedenis van het landschap bij Swifterbant

Na de laatste ijstijd bestond het gebied rond Swifterbant uit een met bos begroeid zandlandschap met daarin het brede oerstroombdal van de Overijsselse Vecht. Meanderende rivieren stroomden door dit dal naar zee. Langs de randen van dit dal waren rivierduinen gevormd. Deze laatste werden door de jager-verzamelaars van de middensteentijd uitgekozen om er hun kampementen te vestigen.

Het was een zeer dynamisch gebied. Geleidelijk, doordat de zeespiegel steeg, werd het gebied steeds natter. Eerst begonnen moerasplanten te groeien en uiteindelijk drong de zee via het dal naar binnen en werd klei afgezet. Er ontstond een krekenlandschap. Meer naar het westen kunnen lagunes gevormd zijn. Langs de kreken waren oevers opgeslibd en daarachter lagen moerassige stukken land (zie ook hoofdstuk 3). In de periode van circa 4300 tot 4000 v. Chr. nam de invloed van de zee af en waren eb en vloed nog in geringe mate merkbaar in het gebied rond

Swifterbant. Er vond weinig opslibbing vanuit zee meer plaats. Hooguit werd het rivierwater van de Vecht bij hoge (storm)vloeden af en toe opgestuwd. Er werd dan materiaal op de oevers afgezet en de kreken verlegden zich soms wat.

De oeverwallen langs de waterlopen waren rond 4300 v. Chr. met bos begroeid geraakt, het milieu was verzoet en bewoning in dit gebied was nu mogelijk. Achter de oevers lagen moerassen met her en der nog open water. Mensen verkenden deze oevers en kozen deze gunstig aan het water gelegen plekken uit om op te wonen. Het was er goed vissen. Natuurlijk bleef de jacht belangrijk maar daarnaast deden ze ook aan veeteelt en akkerbouw.

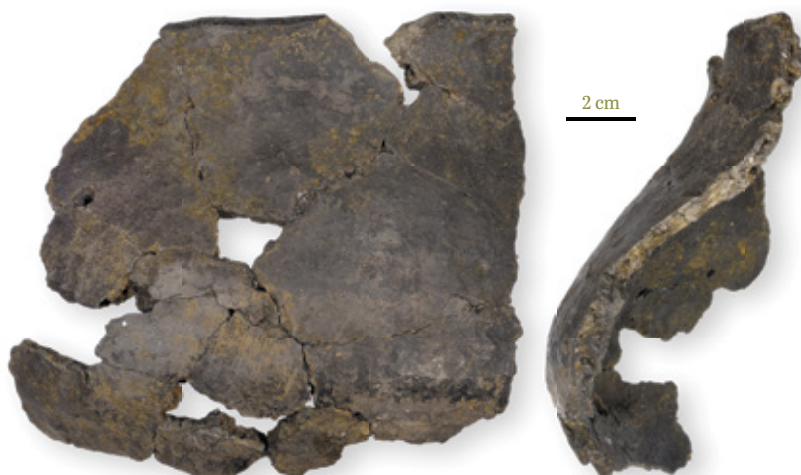
De zeespiegelstijging ging echter door en het grondwaterpeil ging daarom ook omhoog. Na 3700 v. Chr. raakte het gebied met veen bedekt en drong de zee via de geulen naar binnen. De bewoners waren gedwongen naar elders te trekken. De hogere rivierduinen staken als toppen boven het sompige veen uit, tot ook deze overgroeid raakten. Na 3400 v. Chr. was ook op de rivierduinen geen bewoning meer mogelijk

Landschap en natuur

De Swifterbanters in Nederland leefden in een wereld die nog in zeer grote mate natuur genoemd kan worden. Het aantal inwoners in ons land was nog zo beperkt dat hun ingrepen in de natuur, denk aan het kappen van bos voor brandhout, bouwhout of de aanleg van akkers, minimale effecten op de natuur zullen hebben gehad. Opvallend is dat vrijwel alle Swifterbantvindplaatsen zijn aangetroffen in destijds waterrijke en moerassige gebieden. De Swifterbanters hadden hun woonplaatsen op rivierduinen en oevers langs kreken en rivieren (**afb. 2.2**).

Op basis van deze locaties zouden we kunnen concluderen dat de Swifterbanticultuur een prehistorische gemeenschap was die zich had aangepast aan moerasgebieden. Daarmee wordt voorbijgegaan aan het feit dat we eigenlijk vrij weinig afweten van bewoning van de drogere delen van Nederland, zoals de zandgronden van Drenthe, Overijssel en Gelderland. Gezien de losse vondsten van bijlen en een enkele aardewerken pot, bijvoorbeeld bij Bronneger in Drenthe (**afb. 2.3**) en bij Raalte in Overijssel, hebben in die gebieden toen wel mensen rondgetrokken, maar nederzettingsresten zijn nooit gevonden. Het is onduidelijk of ons beeld van de Swifterbanters in de Flevopolders kan worden gebruikt als model voor dit grotere gebied of dat de Swifterbanticultuur inderdaad een typische vorm van bewoning was, een keuze voor leven in moerasgebieden.

Afb. 2.3 ► Pot (aanzicht, doorsnede en detail van de met ondiepe ovale indrukjes versierde rand) en geweien (met schedeldelen) gevonden in het kanaal Buinen-Schoonoord (gekanaliseerde Voorste Diep) bij Bronneger.

Foto's: ToonBeeld fotografie & vormgeving / Frans de Vries.

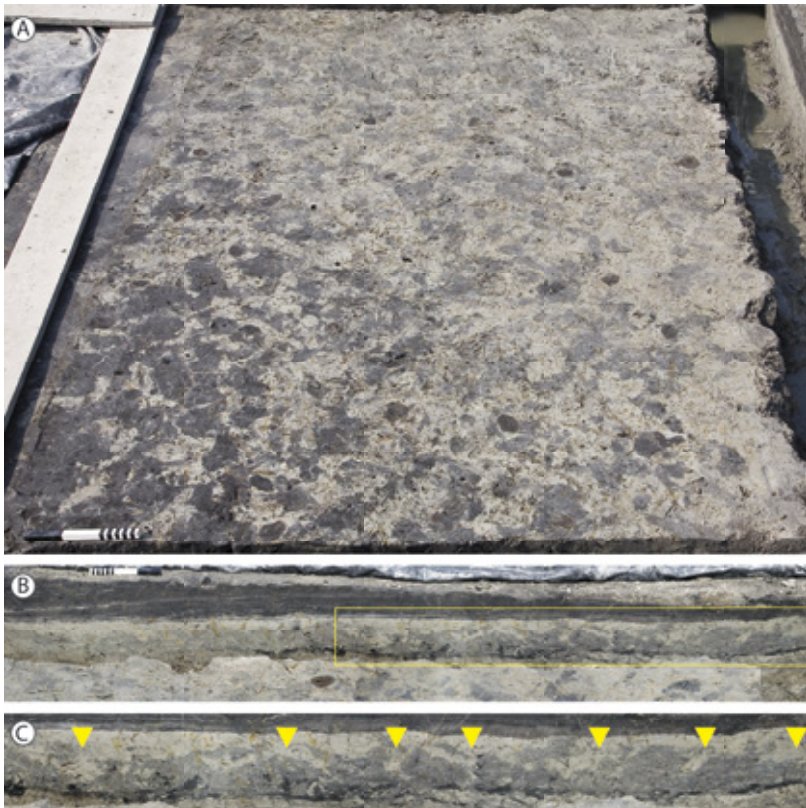
Planten en dieren

Archeologisch onderzoek van botanische resten en botten is bij uitstek geschikt om een idee te krijgen van het voedsel dat de mensen aten. De bijdragen van Mans Schepers (hoofdstuk 3) en Wietske Prummel (hoofdstuk 4) geven daar een goed beeld van. Lastiger is het om in detail vast te stellen hoe het voedsel werd vergaard, hoe het werd bewerkt, hoe het werd bereid en hoe vaak het gegeten werd en met wie en waar. Een voorbeeld: het botmateriaal maakt duidelijk dat edelherten met enige regelmaat geschoten werden, maar op welke wijze de jacht plaatsvond en hoe omgegaan werd met het vlees is geheel onbekend. Een edelhert levert veel vlees voor een familiegroep en als ervan uitgegaan wordt dat niets verloren ging, zullen de Swifterbanters technieken hebben gehad om vlees te conserveren en te bewaren. Al zijn er geen archeologische aanknopingspunten, gedacht kan worden aan roken boven het vuur of het drogen aan de buitenlucht bij geschikte weersomstandigheden.

Over bepaalde aspecten van de productiewijze van graan bestaan ook nog vragen. De vondst in 2007 van een akker die bewerkt werd met een hak, geeft ons in ieder geval een indruk van de technologie waarmee gewerkt werd en van de grootte van een akker, maar op welke wijze het graan geoogst werd is nog onduidelijk evenals de wijze waarop het graan werd bewaard. De verwerking van graankorrels tot meel is weer beter bekend: er zijn bij de opgravingen diverse maalstenen gevonden, die waarschijnlijk gebruikt zullen zijn om graankorrels te malen waarna het meel mogelijk de basis vormde voor pap of ongerezen platte broodjes. Deze broodjes zijn te bakken op warme stenen of in de as, een in India nog steeds gebruikelijke methode. Een bijzonder detail is dat het gebruik en opruwen van maalstenen leidt tot het afbrokkelen van de maalsteen, waardoor steengruis in het eten terecht kan komen.

Jagen, vissen en verzamelen

Het is onmogelijk vast te stellen hoe groot de bijdrage aan het dieet van planten was ten opzichte van die van dieren: waren de Swifterbanters grotendeels vegetariërs of aten ze juist heel veel dierlijk voedsel? Wel wordt duidelijk dat vis zeer regelmatig gegeten werd. Vindplaats S3, die op een knooppunt van kreken ligt, leende er zich uitstekend voor om te vissen. Naast de visresten zelf blijkt het ook uit laboratoriumonderzoek aan verbrande etensresten, bewaard gebleven als een koek op het aardewerk, en aan de menselijke botresten. De chemische samenstelling van zowel de koek als de botten verraadt een dieet waarin vis belangrijk was. Het belang van vis is goed voorstelbaar. De bewoners van Swifterbant

Afb. 2.4 ► Akker gevonden in de vindplaats Swifterbant S4. A: Sporen van grondbewerking op het horizontale vlak. B: Deze sporen in het profiel; binnen het gele kader zijn zij het duidelijkst. C: Detail van B; de gele pijltjes wijzen naar de plaatsen waar het grondbewerkingswerktuig, waarschijnlijk een hak, de bodem heeft open-gemaakt. Uit: Huisman & Raemaekers 2014, fig. 4.

woonden langs kreken met dagelijks hogere en lagere waterstanden door de invloed van eb en vloed. Door het plaatsen van visfuisen en viswieren zal het gemakkelijk zijn geweest vis te vangen.

Wonen en mobiliteit

De bewoners van prehistorisch Swifterbant woonden waarschijnlijk niet het gehele jaar op dezelfde plaats. Het akkeren moet in de zomer hebben plaatsgevonden (afb. 2.4). Gevonden hazelnootdoppen en een verdroogd appeltje wijzen op het verzamelen in het najaar. Enkele trekkende visoor-

Afb. 2.5 ► Een haard op de vindplaats Swifterbant S3 tijdens de opgraving. Zichtbaar is het kleipakket waaruit de haard is opgebouwd. Bovenste foto: de haard gezien van boven; onderste foto: profiel door de haard nadat een deel was afgegraven. Foto's: Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

ten waren alleen in voorjaar en zomer te vangen. Afgeworpen edelhertgeweiden moesten in februari en maart worden verzameld (zie hoofdstuk 4). Het gebied was 's winters waarschijnlijk te nat voor bewoning. Men zal er van de lente tot de herfst gewoond hebben, maar de bewoners kunnen er wel in de winter teruggekomen zijn voor pelsjacht en vogelvangst.

Van de woonactiviteiten vinden we het afval terug: potscherven, botten, vuursteen en steen. Bot is hier bewaard gebleven omdat het land na de bewoning door veen werd bedekt en onder water is geraakt; doordat geen lucht meer kon toetreden is dat niet vergaan. Daardoor zijn op de vindplaats S3 ook veel houten paalpunten gevonden. Waarschijnlijk is de plek telkens weer bewoond, men trok weg, men kwam terug en moest het

een en ander repareren of opnieuw opbouwen (zie hoofdstuk 5). Verder vinden we ook andere grondsporen zoals haardplaatsen, soms eenmaal gebruikt, soms veel vaker. Kennelijk waren deze plekken nog duidelijk herkenbaar in het land. Bij terugkomst werd op dezelfde plek weer vuur gestookt waardoor deze haardjes steeds dikker werden (**afb. 2.5**).

Daarnaast moeten we ons afvragen of in de seizoenen dat men woonde bij Swifterbant de gehele familiegroep op een nederzetting permanent aanwezig was. Waarschijnlijk werd het grote aantal uit te voeren taken verdeeld over de groepsleden. Voor het jagen bijvoorbeeld zou het kunnen dat enkele mensen wat langer van huis waren en verderop in het gebied hun bivak opsloegen. Ook zullen de kleine kuddes vee niet de gehele tijd nabij de woonplaatsen hebben kunnen blijven. Voor verse weidegronden zal het vee regelmatig verplaatst moeten zijn. Ook voor andere activiteiten moesten mensen voor een tijdje de basiskampen bij Swifterbant verlaten. Izabel Devriendt (hoofdstuk 7, 8) maakt in haar bijdragen duidelijk dat de benodigde stenen aangevoerd moesten worden van Urk of Schokland. Zij zullen per kano naar Swifterbant zijn vervoerd.

Dood en het bovennatuurlijke

20 juli 2005. Op een van de laatste dagen van de opgraving van Swifterbant S4 zit een student, Corien Wiersma, gebukt te troffelen aan de rand van de opgravingsput. De troffel raakt iets hards. Door het weghalen van wat grond wordt een klein stukje bot zichtbaar. Na nog meer troffelen wordt duidelijk dat het bot bolvormig is: de schedel van een mens (**afb. 2.6**). Hoewel we allemaal weten hoe zo'n schedel er uitziet is de onrust meteen groot. Iedereen legt zijn of haar werk neer om te kijken hoe Corien samen met Marieke van der Wal de schedel verder blootlegt. De rest van de dag heerst een feeststemming.

De vondst van menselijk botmateriaal is altijd speciaal. Automatisch weet iedereen dat het verleden niet grijpbaarder kan zijn. Je kunt niet dichter bij prehistorische mensen komen dan door de vondst van hun eigen botmateriaal. Het kindergraf van S4 is een recente toevoeging aan de groep met graven van de Swifterbantcultuur die we op andere vindplaatsen hebben aangetroffen (zie hoofdstuk 9).

Er zijn relatief weinig kindergraven gevonden. Persoonlijk vind ik het fascinerend dat de Swifterbanters hun overleden kinderen in de regel niet begroeven maar voor hen een ander dodenritueel kenden, een ritueel dat geen sporen naliet voor de archeoloog. In elk geval maakt de prehistorische archeologie duidelijk dat onze omgang met de doden sterk cultureel bepaald is. Andere gemeenschappen kunnen heel andere normen en waarden hebben gehad dan wij.

Afb. 2.6 ► Het uitgraven van de kinderschedel in de vindplaats Swifterbant S4. Foto: Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

Het geestesleven van de Swifterbanters kun je in principe niet opgraven. Wel zijn er verschillende vondstcontexten die ongetwijfeld de restanten zijn van betekenisvolle handelingen die wij moeilijk kunnen duiden. Zo is op de vindplaats Hardinxveld-Polderweg door de Swifterbanters een klein kuiltje gegraven, juist groot genoeg om een aardewerken pot in te plaatsen. Waarom graaf je een nog bruikbare pot in? Op de locatie Almere Hoge Vaart is de schedel van een oeros gevonden juist naast een aantal houten palen. Heeft de schedel op een van de palen gestaan en zijn dit de resten van een totempaal? Al kunnen we de betekenis van dergelijke vondsten niet achterhalen, belangrijk is dat ze ons duidelijk maken dat de Swifterbanters mensen waren die niet als ‘wandelande magen’ door een oerlandschap trokken, maar mensen met een cultureel leven, net als wij.

Literatuur

- Devriendt, I., 2014. *Swifterbant Stones, The Neolithic stone and flint industry at Swifterbant (the Netherlands)* (Groningen Archaeological Studies 25). Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. Barkhuis & Groningen University Library.
- Dresscher, S. & D.C.M. Raemaekers, 2010. Oude geulen op nieuwe kaarten. Het krekenstelsel bij Swifterbant (prov. Flevoland). *Paleo-aktueel* 21, 31-38.
- Huisman, D.J. & D.C.M. Raemaekers, 2014. Systematic cultivation of the Swifterbant wetlands (The Netherlands). Evidence from Neolithic tillage marks (c. 4300–4000 cal. BC). *Journal of Archaeological Science* 49, 572-584.
- Kroezenga, P., J.N. Lanting, R.J. Kusters, W. Prummel & J.P. de Roever, 1991. Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.). *Paleo-aktueel* 2, 32-36.
- Peeters, H., W.-J. Hogestijn & T. Holleman, 2004. *De Swifterbantcultuur. Een nieuwe kijk op de aanloop naar voedselproductie*. Uniepers, Abcoude.
- Prummel, W., D.C.M. Raemaekers, S.M. Beckerman, N. Bottema, R. Cappers, P. Cleveringa, I. Devriendt & H. de Wolf, 2009. Terug naar Swifterbant. Een kleinschalige opgraving te Swifterbant-S2 (gemeente Dronten). *Archeologie* 13, 17-45.
- Raemaekers, D.C.M., 1999. *The Articulation of a ‘New Neolithic’. The meaning of the Swifterbant Culture for the process of Neolithisation in the western part of the North European Plain*. Proefschrift Universiteit Leiden (= Archaeological Series Leiden University 3).

- Raemaekers, D.C.M., 2006. De spiegel van Swifterbant; rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Pre- en Protohistorie van Noordwest-Europa bij de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen op 13 juni 2006. In: W.H.J. van der Most & H. Prunel (red.), *Oud en Nieuw. Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland* 16. Nieuw Land Erfgoedcentrum/Stichting Uitgeverij de Twaalfde Provincie, 92-105.
- Raemaekers, D.C.M., J. Geuverink, I. Woltinge, J. van der Laan, A. Maurer, E.E. Scheele, T. Sibma & D.J. Huisman, 2014. Swifterbant-S25 (gemeente Dronten, provincie Flevoland). Een bijzondere vindplaats van de Swifterbant-cultuur (ca. 4500-3700 cal. BC). *Palaeohistoria* 55/56, 1-56.
- Vos, P. & S. de Vries, 2013. 2^e generatie palaeogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0). Deltares, Utrecht. Op 1-8-2016 gedownload van www.archeologieinnederland.nl.